

‘SOCIALE WAARDEN IN HET CID’

Den Haag

DE HAAGSE
HOGESCHOOL

INTRODUCTIE

VOLGENS CIJFERS VAN HET CBS MOETEN ER TOT 2030 EEN MILJOEN WONING GEBOUWD WORDEN IN NEDERLAND. DE VRAAG NAAR NIEUWE WONINGEN CONCENTREERT ZICH MET NAME IN DE STEDELIJKE GEBIEDEN.

Nederland staat voor een grote woningbouwopgave

Den Haag wil binnenstedelijk het aantal woningen verdubbelen in het zogenaamde Central Innovation District. Volgens de huidige plannen komen in het CID de komende jaren 20.500 woningen bij voor 40.000 nieuwe inwoners. Ten aanzien van stedenbouw kiest de gemeente Den Haag ervoor om het CID te ontwikkelen tot een centrummilieu: een gebied met een hoge concentratie van wonen, werken en andere voorzieningen. De functiemenging wordt onder andere ingevuld door middel van hoge bouw en hoogbouw waarbij de plint een belangrijke rol vervult.

Maar hoe kan de buitenruimte van het CID zo worden ingericht dat het bijdraagt aan de kwaliteit van leven van de bewoners?

In antwoord op deze vraag zijn in het afgelopen jaar een drietal expertmeeting georganiseerd vanuit De Haagse Hogeschool in samenwerking met de gemeente Den Haag. Deze expertmeetings vonden plaats in november 2020, januari 2021 en maart 2021. Hierbij wordt gefocust op drie thema's, namelijk [sociale eenzaamheid & architectuur](#), [gezondheid & de openbare ruimte](#) en [stedelijke vernieuwing en ongelijkheid](#). De [expertmeetings](#) vonden alle drie online plaats.

“DE RUIMTELIJKE EN PROGRAMMATISCHE INVULLING VAN DE PLINT DRAAGT BIJ AAN HET ONTSTAAN VAN EEN HOOGSTEDELIJK INTERACTIEMILIEU OP OOGHOOGTE. LEVENDIGHEID IN DE BUITENRUIME LOOPT OVER NAAR BINNEN IN HET GEBOUW. NIET ALLEEN OVERDAG MAAR OOK 'S AVONDS EN IN HET WEEKEND. IN SAMENHANG DAARMEE IS EEN ZO TRANSPARANT MOGELIJKE PLINT WENSELIJK. HIERDOOR WORDT EEN BIJDRAGE GELEVERD AAN DE SOCIALE VEILIGHEID EN SOCIALE COHESIE IN DE STAD.”

(BRON: STRUCTUURVISIE 2020: 31)

THEMA 1 >

Sociale eenzaamheid & architectuur

Het eerste thema is sociale eenzaamheid. Uit Staat van de Stad (2020)¹ blijkt dat in Den Haag 52 procent van de volwassen inwoners zich matig tot ernstig eenzaam voelt (Deel 2, p. 64). Dit percentage is een kwart hoger dan gemiddeld in Nederland, en ook hoger dan in de andere drie grote steden.

De verbinding tussen het sociale vraagstuk eenzaamheid en de ruimtelijke opgave wordt niet automatisch gelegd. Maar het organiseren van ontmoeting in de openbare ruimte is van belang in het tegengaan van sociale eenzaamheid. Volgens Machielse (2019)² kan de gebouwde omgeving stimulerend of juist belemmerend zijn voor sociale contacten. Er zijn buurten en wijken waarbij de openbare ruimte zodanig is ingericht dat het eenzaamheid in de hand kan werken. Het organiseren van ontmoeting in de openbare ruimte is dan ook zowel van belang om eenzaamheid tegen te gaan maar ook om sociale cohesie in de buurt te bevorderen. Een belangrijke voorwaarde voor het organiseren van ontmoeting is dat de openbare ruimte voor iedereen toegankelijk is³. Uitgangspunt hierbij is de '8-80' gedachte, oftewel een stad waarin kinderen van 8 en ouderen van 80 zich zelfstandig kunnen voortbewegen.

In 2020 heeft op 30 november de eerste expertmeeting plaatsgevonden. Deze bijeenkomst werd ingeleid door dr. Birgit Jürgehake, universitair docent aan de Technische Universiteit Delft (TUD). Daarop volgde een discussie met de aanwezigen. Bij deze bijeenkomst waren o.a. studenten, docenten, en ambtenaren van verschillende diensten van de gemeente Den Haag aanwezig. Het verslag van deze bijeenkomst is [hier](#) te vinden.

¹ Staat van de Stad (2020). Den Haag: Gemeente Den Haag.

² Machielse, A. (2019) Professionals zijn vooral op zoek naar goede voorbeelden in andere gemeenten. In: R. Engbersen (2019) Onderbelichte aspecten van eenzaamheid. Utrecht: Movisie

³ Zie ook Inspiratienota Den Haag 100% toegankelijk (2020)

THEMA 2 >

Gezondheid & de openbare ruimte

In de nabije toekomst groeit zeventig procent van de kinderen op in een stad. In de stad komen groene buitenruimtes, onder meer door schaarste aan woningen, steeds meer in de verdrukking. Gemeentes en stadsontwikkelaars staan daarmee voor de uitdaging deze belangrijke delen van de stad te behouden⁴. Dit is zorgelijk omdat er steeds meer wetenschappelijk bewijs is dat groen bijdraagt aan de fysieke en mentale gezondheid van kinderen. Aandacht voor de verdeling van de groene buitenruimtes, waar ook sportieve activiteiten mogelijk zijn voor jong en oud, is dan ook van belang voor een gezonde en beweegvriendelijke stad. In Den Haag vereist de groei van onder meer het aantal inwoners extra groen en speelplekken (De Staat van de Stad 2020: 5).

Op 1 februari 2021 vond de expertmeeting 'Activerende buitenruimte', over gezondheid en de gebouwde omgeving plaats. Deze sessie werd ingeleid door een presentatie van dr. Sanne de Vries (lector Gezonde Leefstijl in een Stimulerende Omgeving aan De HHS). Het volledige verslag van deze bijeenkomst is [hier](https://www.socialevraagstukken.nl/geen-leefbare-en-sociale-stad-zonder-groen/) te vinden.

4 <https://www.socialevraagstukken.nl/geen-leefbare-en-sociale-stad-zonder-groen/>

THEMA'S:

THEMA 3 >

Stedelijke Vernieuwing & ongelijkheid

Het verminderen van de sociaal-ruimtelijke ongelijkheid in Den Haag is een van de grote kwesties waar de gemeente Den Haag voor staat. Een belangrijke vraag is dan ook hoe alle Hagenaren kunnen profiteren van de (economische) ontwikkelingen in het CID. In de derde expertmeeting heeft Reinout Kleinhans, universitair hoofddocent aan de Technische Universiteit Delft (TUD) verschillende voorbeelden gegeven om tot een meer inclusieve en duurzame gebiedsontwikkeling te komen. Voor het verslag van deze derde bijeenkomst zie [hier](#).

LESSEN:

IN DRIE EXPERTBIJEEENKOMSTEN ZIJN VEEL VISIES GEDEELD OVER HET CID OP HET GEBIED VAN SOCIALE ONGELIJKHEID, GEZONDHEID EN SOCIALE EENZAAMHEID. HIERONDER VATTEN WE DE BELANGRIJKSTE LESSEN SAMEN PER THEMA EN TREKKEN WE NOG EEN AANTAL OVERKOEPELENDE LESSEN.

Sociale gelijkheid

1. **Formuleer een meer uitgesproken visie op de rol van het CID voor bepaalde doelgroepen, levenslopen en wooncarrières; blijvers vs 'tijdelijken', Den Haag intern vs (inter)nationaal, 'zand' vs 'veen'.**

Toelichting: De structuurvisie benadrukt veel de hardware in het CID, maar gaat weinig over de levensloop van de bewoners en wie zij zijn. Om de rol te kunnen bepalen van het CID in het centrumgebied van Den Haag is het essentieel om een richting te kiezen voor welke levenslopen er worden gefaciliteerd. Daarbij moet er worden bepaald of het verblijfsperspectief van de toekomstige bewoners van tijdelijke- of vooral van vaste aard is.

2. **Neem talentontwikkeling sterker mee in de gebiedsontwikkeling, niet alleen via de 'campusgedachte' (HBO en WO), maar ook primair en voortgezet onderwijs, vakopleidingen, stageplekken, leer-werktrajecten, gegarandeerde instroom in werk.**

Toelichting: De structuurvisie laat voor het CID een sterke focus op het HBO en WO zien, maar het lager onderwijs wordt onderbelicht. Om als bewoner vooruit te komen in het leven is er een wisselwerking tussen wonen, onderwijs en werk. Daarnaast is diegene gebonden aan de intergenerationele overdracht

van welvaart of achterstanden. Als je op een achterstandspositie begint dan is het moeilijk om daar later uit te komen. Een goede wisselwerking tussen wonen, onderwijs en werk is dan ook belangrijk om ongelijkheid te voorkomen en wellicht te verminderen in het CID.

3. **Zorg voor voldoende ontmoetingsplekken ('settings') binnen het CID waar mensen ontmoeten en relaties kunnen ontstaan, bijvoorbeeld school, speeltuin, werk, sportclubs.**

Toelichting: Publieke ruimten kunnen een belangrijke rol vervullen in het stimuleren van ontmoeting, door ze adequaat in te richten voor verschillende groepen gebruikers. Daarbij zijn er verschillende betekenissen van ontmoeten (vanuit economisch, cultureel en sociaal perspectief). Hieraan zijn stedenbouwkundige en programmatische principes te koppelen (toegankelijkheid, functionaliteit, aantrekkelijkheid, vanzelfsprekendheid/routines, flexibiliteit, etc.). Ontmoetingen kunnen worden onderverdeeld in geplande ontmoetingen (vergaderzaal, zithoek, koffiebar, restaurant, terras, tennisbaan, park) en in onverwachte, spontane ontmoetingen. Voor (spontane) ontmoetingen is het belangrijk dat dagelijkse routines worden geïntegreerd in de settings.

Gezondheid

4. **Investeer in een veilige, aantrekkelijke, activerende buitenruimte; Investeren in een activerende buitenruimte is bewezen rendabel.**

Toelichting: In wijken met een beweegvriendelijkere omgeving hebben de bewoners een betere fysieke- en mentale gezondheid, hebben kinderen minder vaak overgewicht en zijn kinderen beter motorisch ontwikkeld. Het autogebruik neemt er af en wandelen en fietsen neemt toe. Sociale interactie wordt er gestimuleerd tussen verschillende generaties en subgroepen. Bovendien hebben wijken met activerende buitenruimten een beter imago en stijgt de gemiddelde woningwaarde met 15%.

5. **Investeer in de hardware, software en orgware van een activerende buitenruimte.**

Toelichting: Hardware staat voor de fysieke buitenruimte, de orgware gaat over de kwaliteit en het onderhoud van de hardware en de software omvat het stimuleren van het gebruik van de fysieke buitenruimte. Alleen het aanleggen van faciliteiten is niet voldoende om actief transport, sporten en bewegen te stimuleren, zeker niet voor de doelgroepen bij wie de meeste winst is te behalen. Denk aan sociale veiligheid (verlichting, zicht vanuit woningen), onderhoud, toegankelijkheid, bereikbaarheid, begeleiding door professionals etc. Bij bestaande faciliteiten is

soms al veel winst te boeken door de software of orgware te verbeteren (verlichting, waterpunt, toilet, georganiseerde activiteit/buurtsportcoach, uitleenpunt).

6. **Investeer in beweegroutes, zoals fietspaden, brede stoepen, aantrekkelijke (stations)-trappen, naast formele sport en speelplekken en pleinen.**

Toelichting: Uit onderzoek naar het gebruik van de formele speelruimtes tegenover het gebruik van de informele speelruimte blijkt dat er het meeste wordt gespeeld buiten de voorbestemde groen- en speelgebieden om.

Sociale eenzaamheid en ouderen

7. **Investeer in contact met de doelgroep zelf, verdiep je in het dagelijkse leven van ouderen en hun rituelen.**

Toelichting: Dit contact is een geschikte methode om erachter te komen waar de spontane ontmoeting plaatsvindt. Dit kan worden aangepakt door observatie, participatie, interviews of diepte gesprekken.

8. **Zorg voor een overgangsgebied tussen publieke- en privégebieden.**

Toelichting: Een groot contrast tussen de private sfeer van de eigen woning en de directe omgeving van een ouderenwoning kan een barrière zijn voor een kwetsbare oudere om de deur uit te gaan. Om ouderen te verleiden naar buiten te gaan moeten de overgangen 'zacht' zijn. Voorbeelden van dergelijke overgangszones zijn de private maar open zone voor de ingang van een woning, deeldeuren en half-open activiteitenruimten

Overkoepelend

- 9. Plan voor diversiteit: wees sensitief voor de verschillende behoeften van verschillende groepen en de relatie tussen deze groepen.**

Toelichting: Bedenk dat dit gebied hoe dan ook een grote mate van diversiteit zal kennen. Het (economische) succes van dit gebied zal in belangrijke mate bepalen of die verschillende groepen er (gedurende hun levensloop) willen wonen. En of die verschillende groepen elkaar goed kunnen ontmoeten. Vanuit het oogpunt van harmonie, maar ook voor innovatie is dit belangrijk.

- 10. Plan vanuit het perspectief van de bewoner: neem de gebruiker als uitgangspunt door hem te betrekken, door te inventariseren wat (toekomstige bewoners) willen en/of door te onderzoeken hoe het dagelijks leven van de bewoner er uitziet.**

Toelichting: Het succes van het CID wordt uiteindelijk bepaald door wat bewoners en bedrijven doen. Een scherp beeld ontwikkelen van de behoeften en het gedrag van (toekomstige) bewoners en overige gebruikers van het district is cruciaal.

- 11. Erken de beperkingen van formele plannen, bewoners maken zelf op hun manier gebruik van wat door planologen is bedacht. Laat daar ruimte voor.**

Toelichting: Zorg voor ontmoetingsplekken, looproutes, zachte overgangen tussen privaat en publiek, maar bedenk dat bewoners zelf bepalen hoe ze deze voorzieningen gaan gebruiken. Uit onderzoek blijkt bijvoorbeeld dat er het meest gespeeld wordt buiten formele speelgebieden om. Het is dus zaak om de gehele publieke ruimte met voldoende ruimte en kwaliteit in te richten. Juist op het grensvlak van private en publieke ruimtes kunnen spontaan interessante dingen gebeuren. Laat daar ruimte voor.

- 12. Het gesprek organiseren op inhoud blijkt een goede manier om de sociale en fysieke opgaven in het CID bij elkaar te brengen, en daarbij wederzijds begrip en enthousiasme te genereren. 'Sociaal' en 'fysiek' zouden standaard al in een vroeg stadium met elkaar aan tafel moeten.**

EXPERTMEETING: **Sociale Eenzaamheid & Architectuur**

30 NOVEMBER 2020 16.00-17.00

Lees verder

Expertmeeting Sociale Eenzaamheid & Architectuur

De gemeente Den Haag staat tegenover een uitdaging in de ontwikkeling van het Central Innovation District (CID): het samenbrengen van de fysieke ontwikkelingen (20.500 nieuwe woningen) en de sociale knelpunten in de omgeving (eenzaamheid, sociale cohesie, gezondheid). De gemeente is op zoek naar een werkwijze om het sociaal en fysieke aspect meer te verbinden. Het lectoraat Grootstedelijke Ontwikkelingen van De Haagse Hogeschool wil deze vraag van de gemeente helpen beantwoorden door onder meer 3 expertmeetings te organiseren.

De eerste expertmeeting omvatte een lezing van Birgit Jürgehake: architect en sinds 16 jaar werkzaam bij de TU Delft. Bij de leerstoel Architectuur en Woningbouw. Na de lezing volgde een gesprek met de aanwezigen aan de hand van vijf kernpunten uit de presentatie.

Aanwezigen bij deze sessie waren afgevaardigden van de gemeente Den Haag, docenten en onderzoekers van verschillende onderwijsinstellingen (Technische Universiteit Delft, De Haagse Hogeschool, Universiteit Leiden en InHolland) en genodigden uit de private sector.

Lezing Birgit Jürgehake

Het blijkt dat eenzaamheid wijdverspreid is onder de bevolking. Onder ouderen tussen 65 en 74 jaar voelt 40,9% zich regelmatig eenzaam, en van de ouderen boven de 85 jaar 59,2%. Birgit Jürgehake vroeg zich af als architect: **hoe kan architectuur ontmoeting bevorderen?**

Er zijn verschillende vormen van eenzaamheid te onderscheiden:

- Sociale eenzaamheid; gebrek aan contacten
- Emotionele eenzaamheid; gebrek aan emotionele steun
- Existentiële eenzaamheid; een fundamentele twijfel aan het eigen menselijke bestaan

Er lijkt vooral een link te zijn tussen sociale eenzaamheid en de gebouwde ruimte, waar de rest van de lezing ook de focus op zal liggen.

Theorie

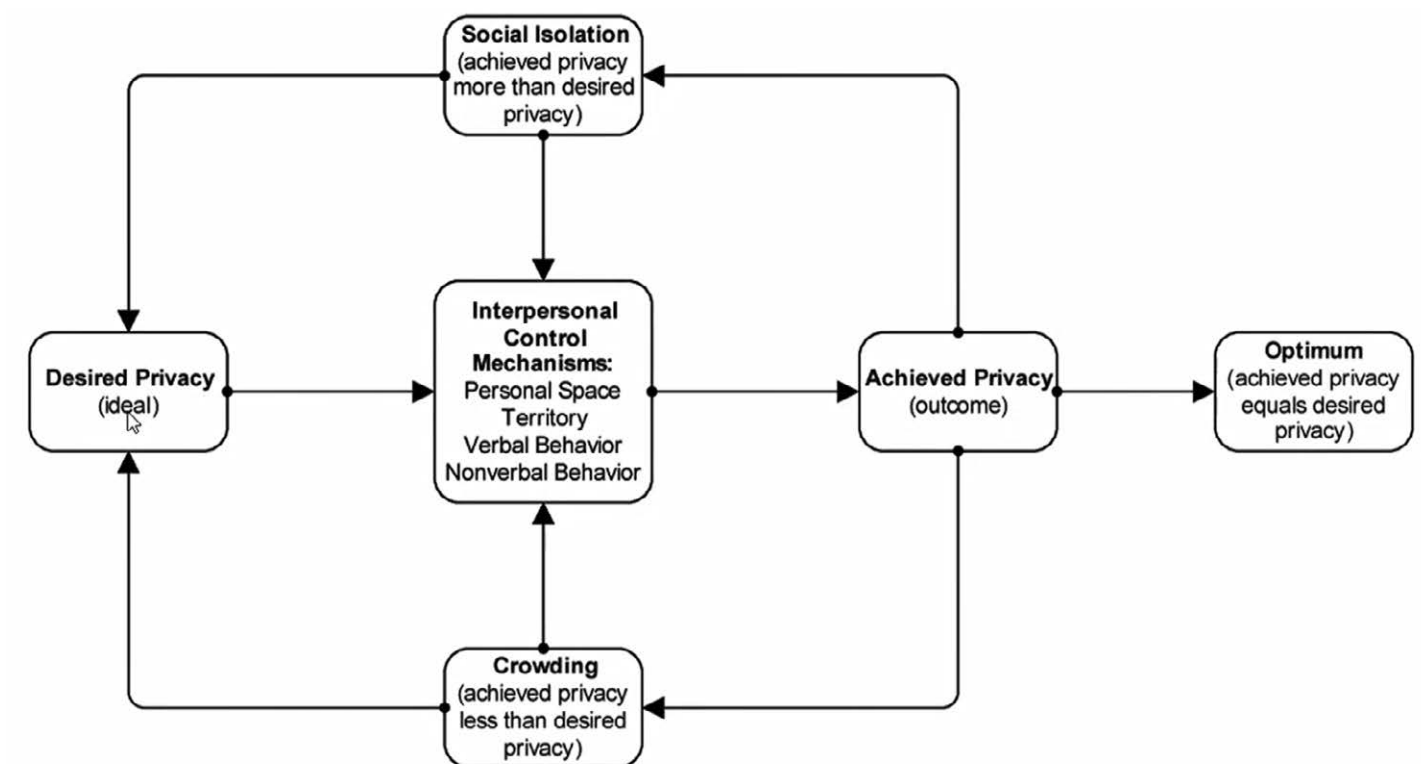
In het schema hiernaast van Irwin Altman (Sociaal Psycholoog) uit 1975, toen architectuur al veel met participatie bezig was, zie je dat ieder mens een bepaalde behoefte heeft aan privacy. Voor een groot deel investeert iemand onbewust om de optimale hoeveelheid privacy te bereiken.

Dit wordt vervuld door interpersoonlijke mechanismen zoals:

- Het toe-eigenen van persoonlijke ruimte door bijvoorbeeld op een leeg bankje te gaan zitten in de trein
- Het afbakenen van territorium door bijvoorbeeld de inrichting van een voortuin met een hekje
- Verbaal gedrag door het uiten van alleen te willen zijn of juist contact te willen
- Non-verbaal gedrag; hoe gedraagt iemand zich in een publieke ruimte als diegene behoefte heeft aan rust

In een gezonde balans is er altijd een keuze tussen alleen zijn en samen zijn. Behoeften kunnen per dag verschillen. Het kan voorkomen dat ondanks de interpersoonlijke mechanismen het niet lukt om een evenwicht te bereiken tussen beide condities. Mensen kunnen sociaal isolement (bij te weinig contact) of drukte en stress (bij te veel contact) ervaren.

Ontmoetingen kunnen worden onderverdeeld in **geplande ontmoetingen** en in **onverwachte, spontane ontmoetingen**. De onverwachte ontmoetingen geven juist het gevoel bij een groep of buurt te horen, ergens thuis te zijn¹.

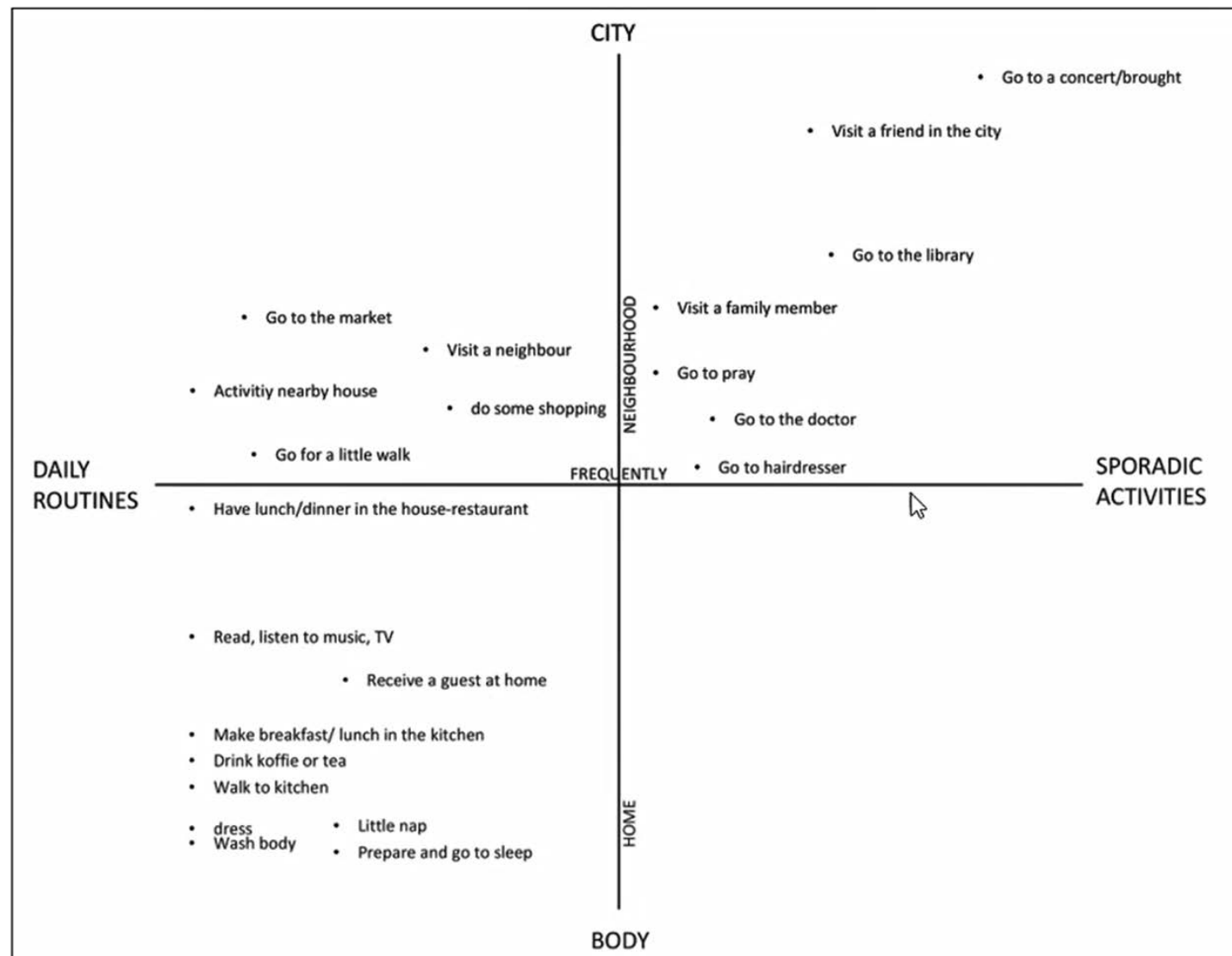

'Overview of relationships among privacy, personal space, territory and crowding'²

Contact met de doelgroep zelf is een geschikte methode om erachter te komen waar de spontane ontmoeting plaatsvindt. Dit kan worden aangepakt door observatie, participatie, interviews of diepte gesprekken. Studenten van de TU Delft participeren jaarlijks door via Habion een week in een verpleeghuis (vaak met aanleunwoningen) te logeren. Hierdoor kan er een tekening worden gemaakt van de dagelijkse patronen van de bewoners, waaruit de momenten en locaties met kans op ontmoeting kunnen worden afgeleid.

¹ Talja Blokland 2017: "ontmoeten doet ertoe" onderzoek voor Vestia

² Altman, I. (1975): The Environment and Social Behaviour. Brooks/Cole Publishing, Monterey

Daily/Sporadic Routines versus distance from home matrix³

Vervolgens kan er in een schema dagelijkse activiteiten tegen sporadische activiteiten worden afgezet, tegenover de afstand tot de locatie waar dit plaatsvindt (vanaf je stoel tot aan het stadscentrum). Hieruit kan bijvoorbeeld worden afgeleid dat de meest voorkomende activiteiten heel dicht bij huis plaatsvinden, wat kan worden gebruikt bij het organiseren van de ontmoeting.

Op basis van drie jaar aan onderzoek - afgenomen door de studenten van Birgit Jürgehake - kunnen de wensen van ouderen met betrekking op ontmoeting als volgt worden samengevat:

- Maak verbinding met mensen mogelijk
- Geef ook ouderen het gevoel ertoe te doen
- Korte afstanden en langzame routes vanwege het beperkte bereik van ouderen en het gevoel van veiligheid
- Verschillende leeftijden geven meer kans op 'reuring' in de omgeving
- Activiteit trekt mensen en meer activiteit
- Zien en gezien worden op buurniveau, straatniveau, gebouwniveau en vanuit de kamer
- Groen in wijk, buurt en straat
- Plaats bankjes 'naar elkaar toe' of met zicht op activiteit
- Kijken naar bewegende dingen zoals spelende kinderen of beweging in het algemeen

Voorbeelden

Holonite Project⁴

Een voorbeeld van een ontwerp is het Holonite project in Groningen waarbij een bank is geïntegreerd in de gevel. Dit bankje is ergonomisch gezien niet volmaakt voor ouderen, maar het laat wel zien hoe een architect kan integreren.

1874, Cornelis Springer, Visserdijk in Enkhuizen⁶

De stoep zoals we die ooit hadden, zoals in het bovenstaande schilderij uit de 19^e eeuw, was zo slecht nog niet: het werd geannexeerd door de burger. Er werden bankjes gezet, verkoopwaar werd geëtaled er speelde kinderen, deeldeuren stonden deels open. Die reuring geeft veel kans op de spontane ontmoeting.

Woonhof Herman Hertzberger⁵

Herman Hertzberger heeft in 1978 bij een nieuw project in Berlijn de directe omgeving, een woonhof, voorzien van een speeltuin, bankjes en balkons rondom de entree van het gebouw waardoor de spontane ontmoeting wordt gestimuleerd. Activiteit op de balkons en in het woonhof is zowel binnen het zichtveld als binnen het auditief bereik.

⁴ Dak & Gevel. (2017, 2 juni). C2C Bouwgroep. <https://www.c2cbouwgroep.nl/projecten/>

⁵ Hertzberger, H. (1986). Lindenstrasse / Markgrafenstrasse woningen, Berlijn, Duitsland. AHH. <https://www.ahh.nl/index.php/nl/projecten2/14-woningbouw/78-lindenstrasse-woningen-berlijn-duitsland>

⁶ Springer, C. (1874). Visserdijk in Enkhuizen [Schilderij]. WikiArt. <https://www.wikiart.org/en/cornelis-springer/visserdijk-in-enkhuizen>

De spontane ontmoeting ontwerpen

Uit de dagelijkse patronen van ouderen die vastgelegd zijn worden tijdens de studentenparticipatie bleken dagelijkse rituelen zoals het ommetje naar de brievenbus of naar de bakker kansen voor de spontane ontmoeting. Het plaatsen van bijvoorbeeld een bankje bij de brievenbussen in een verzorgingstehuis kan ongeplande contacten helpen faciliteren.

Herman Hertzberger 1971, Verzorgingstehuis De Drie Hoven Amsterdam⁷

Een groot contrast tussen de private sfeer van de eigen woning en de directe omgeving van een ouderenwoning kan een barrière zijn voor een kwetsbare oudere om de deur uit te gaan. Om ouderen te verleiden naar buiten te gaan moeten de overgangen 'zacht' zijn.

Voorbeelden van dergelijke overgangszones zijn de private maar open zone voor de ingang van een woning, deeldeuren en halfopen activiteitenruimten in de corridor van het oude verzorgingstehuis De Drie Hoven in Amsterdam.

⁷ Hertzberger, H. (1974). *De Drie Hoven gebouwencomplex voor bejaarden, Amsterdam. AHH.*
<https://www.ahh.nl/index.php/nl/projecten2/14-woningbouw/133-de-drie-hoven-gebouwencomplex-voor-bejaarden-amsterdam>

Voorbeelden uit het afstudeerproject van Sophie Dikmans uit 2018 zien we op de afbeeldingen rechts⁸. Op de afbeelding rechtsonder is een corridor te zien met een deeldeur en een zitje zodat er op afstand spontaan contact kan worden gemaakt als er iemand langs wandelt. Rechts is in de centrale hal een gymzaal geplaatst die door naastliggende basisschool, de buurt en door de bewoners gebruikt zou kunnen worden.

Samenvatting

- De gebruiker eerst: verdiep je in het dagelijkse leven van ouderen en hun rituelen
- Zorg voor korte afstanden naar de dagelijkse faciliteiten en langzame routes
- Toegankelijkheid op alle niveaus
- Maak visuele ontmoeting op alle niveaus mogelijk
- Activiteit trekt mensen en meer activiteit
- Verschillende leeftijden verhogen de kans op 'reuring'
- Zorg voor een overgangsgebied tussen publiek en privé

Gesprek

Aan de hand van de onderstaande vijf kernpunten is er een gesprek gevoerd over waar er kansen liggen in de praktijk. De emfase hiervan is hieronder samengebundeld.

1. Vraag de ouderen zelf
2. Samenwerken
3. Creëer overgangen tussen privé en publiek
4. De spontane en onverwachte ontmoetingen zijn belangrijk
5. Ouderen hebben contact met de straat nodig

Een voorbeeld verwijzend naar het kernpunt (samenwerking) is een casus waarbij een verzorgingstehuis de beschikking heeft over een binnentuin waar veel van de bewoners niet van op de hoogte waren. Een vermoedelijk gevolg van gebrek aan samenwerking in een vroeg stadium van het ontwerpproces. Daartegenover staat een voorbeeld van een verzorgingstehuis in Rotterdam, waarbij er halverwege de route naar de dichtstbijzijnde supermarkt een "pocketpark", een zitgelegenheid, is geplaatst: een duidelijk voorbeeld van samenwerking in het ontwerpproces.

Maar er zijn ook voorbeelden van uitgevoerde projecten die uiteindelijk tot problemen leiden: speelpleintjes voor verzorgingshuizen die voor overlast zorgden, tegenover elkaar opgestelde bankjes die door jongeren tot hangplek werd omgedoopt of bankjes in bushokjes waar kindervingertjes in vast raakten. Een goede dialoog vooraf zou een conflictsituatie kunnen voorkomen, maar de belangenverstrengeling is precies wat de samenwerking complex maakt.

Ouderen ervaren dat ze de regie over hun leven verliezen. Daarom is het van extra waarde om deze doelgroep te betrekken en te laten participeren in het ontwerpproces van hun leefomgeving. Maar naast ouderen kan participatie ook effectief zijn bij andere doelgroepen. Om meer te leren over de dagelijkse patronen van bijvoorbeeld studenten kan het ook interessant zijn om een periode te verblijven en onderzoek te doen in een studentenhuus.

EXPERTMEETING: **Gezondheid & de openbare ruimte**

1 FEBRUARI 2021

[Lees verder](#)

Expertmeeting

Gezondheid en de openbare ruimte

Lezing Sanne de Vries

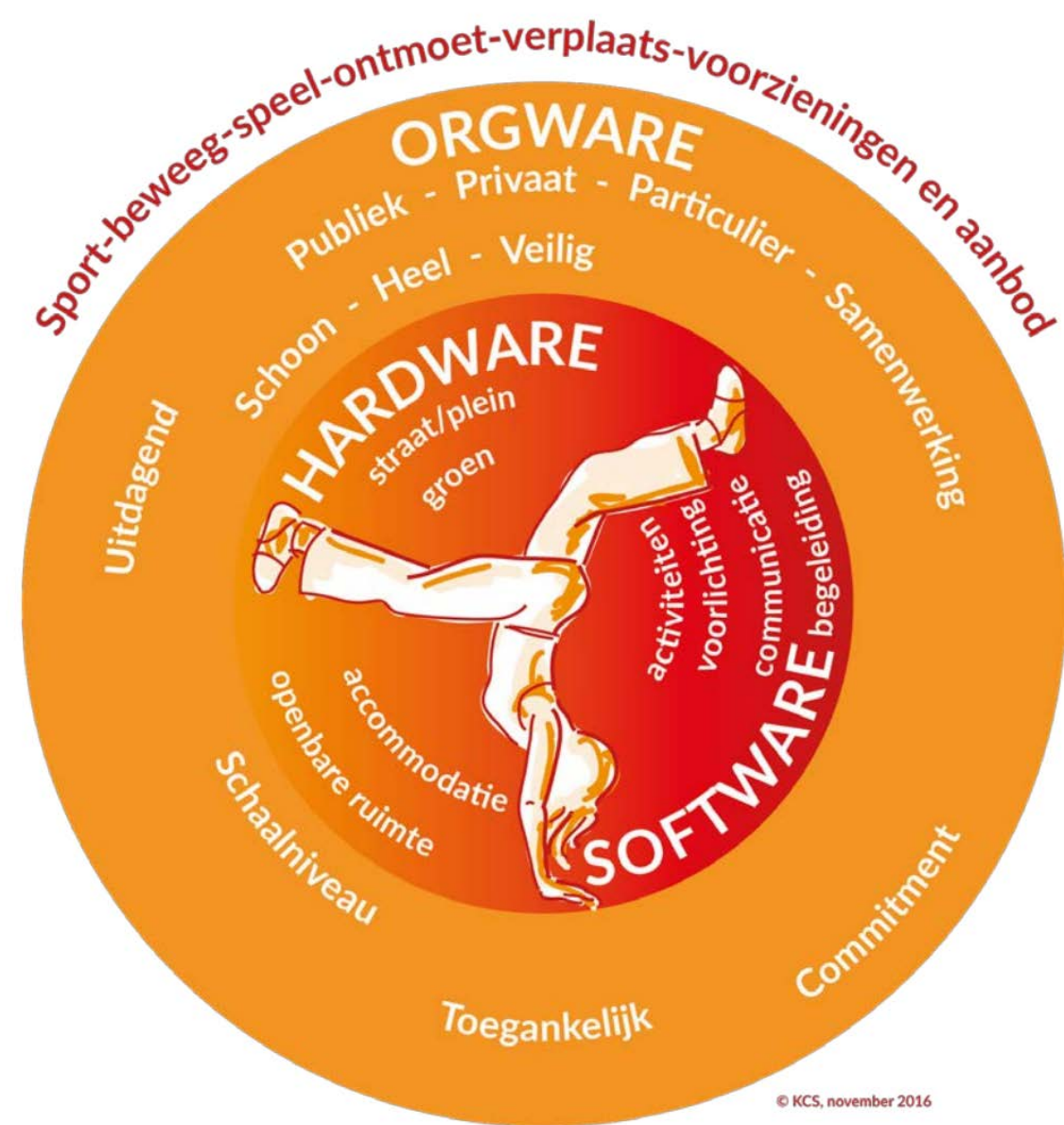
Deze tweede expertmeeting is ingeleid door de lezing Activerende Buitenruimte van Dr. Sanne de Vries, lector Gezonde Leefstijl in een Stimulerende Omgeving en directeur van het kenniscentrum Health Innovation aan De Haagse Hogeschool. Wederom aanwezig zijn afgevaardigden van de gemeente Den Haag, docenten en onderzoekers van verschillende onderwijsinstellingen (TUD, HHS, Universiteit Leiden en InHolland) en genodigden uit de private sector.

Sanne de Vries heeft een achtergrond in bewegingswetenschappen en kijkt vanuit een gezondheidsbril naar de fysieke leefomgeving. De lezing gaat in op cijfers en bevindingen uit onderzoeken die hebben plaatsgevonden vanuit Sannes' vorige werkgever T&O en sinds 7 jaar vanuit De Haagse Hogeschool. Veel van de voorbeelden, zijn gericht op jeugd van 2 tot 24 jaar.

Een activerende buitenruimte is een beweegvriendelijke omgeving waarin onderscheid kan worden gemaakt tussen *hardware*, *software* en *orgware* (figuur 1). *Hardware* staat hierin voor de fysieke buitenruimte, de *orgware* gaat over de kwaliteit en het onderhoud van de hardware en de *software* omvat het stimuleren van het gebruik van de fysieke buitenruimte. Een activerende buitenruimte is de combinatie van deze drie componenten die de drempel voor het gebruik van de buitenruimte zo laag mogelijk maakt.

Tot slot zijn er studies naar *Social Return of Investment* (figuur 2), maar ook maatschappelijke kosten- en batenanalyses waaruit blijkt dat elke geïnvesteerde euro in bewegen 2.5 euro oplevert. Vergelijkbaar is de bewezen winstgevendheid van vergroening van de leefomgeving (bijlage I).

¹ Mulier Institute. (2019, June 15). *GESCHATTE SROI VAN SPORT EN BEWEGEN IN NEDERLAND 1 OP 2,51*. <https://www.mulierinstituut.nl/actueel/geschatte-sroi-van-sport-en-bewegen-in-nederland-1-op-251/>

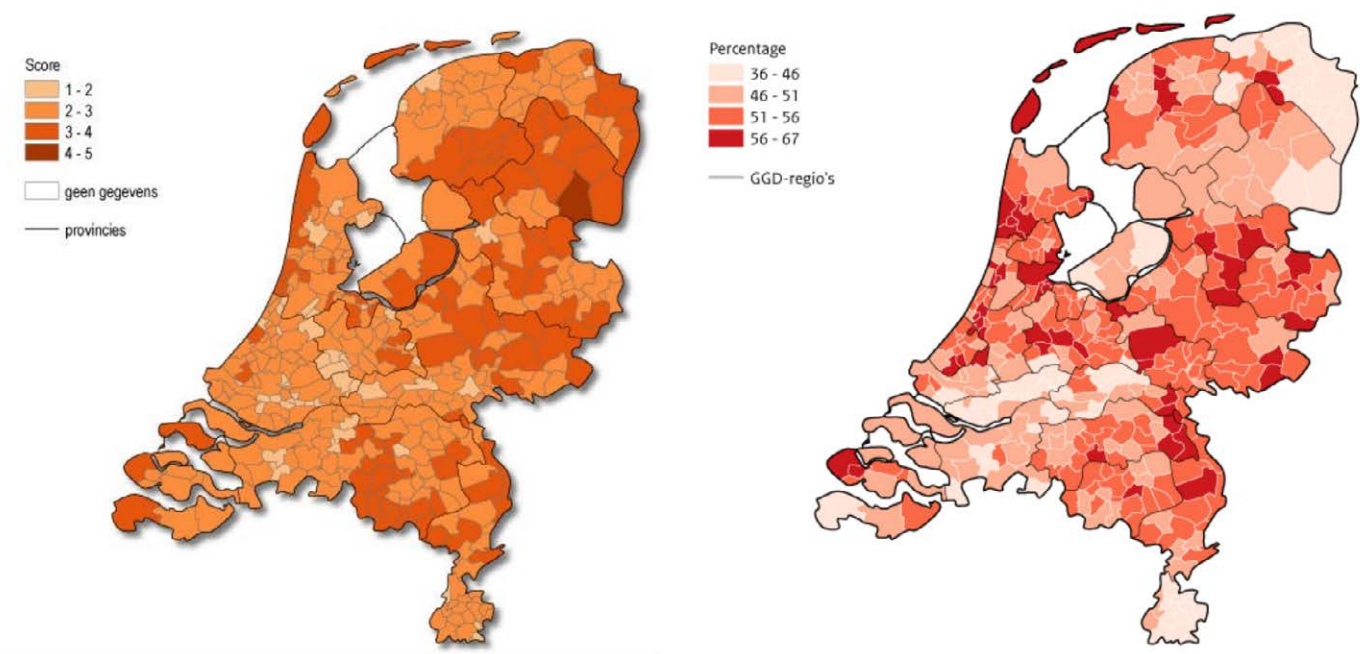

Figuur 1: Orgware, hardware en software

Figuur 2: Het Social Return of Investment van sport en bewegen in Nederland'

Een activerende buitenruimte is essentieel omdat landelijk gezien 49% van de bevolking niet komt aan het minimum van 150 minuten bewegen per week om op lange termijn gezond en fit te blijven. In Den Haag is dat een percentage van 48%, maar de verschillen zijn groot per wijk. Rond het Zuiderpark haalt slechts 27% deze norm tegenover 62% in Duinoord. Er zijn ook sterke afwijkingen te zien tussen verschillende leeftijdsgroepen en groepen van andere sociaaleconomische status.

Figuur 3: omgevingsscore op beweegvriendelijkheid (links) en het percentage dat de beweegnorm haalt (rechts)²

Er is geen directe relatie tussen beweegvriendelijkheid van een omgeving en het behalen van de minimale beweegnorm (figuur 3). Het verband tussen beweeggedrag en de omgeving is complex.

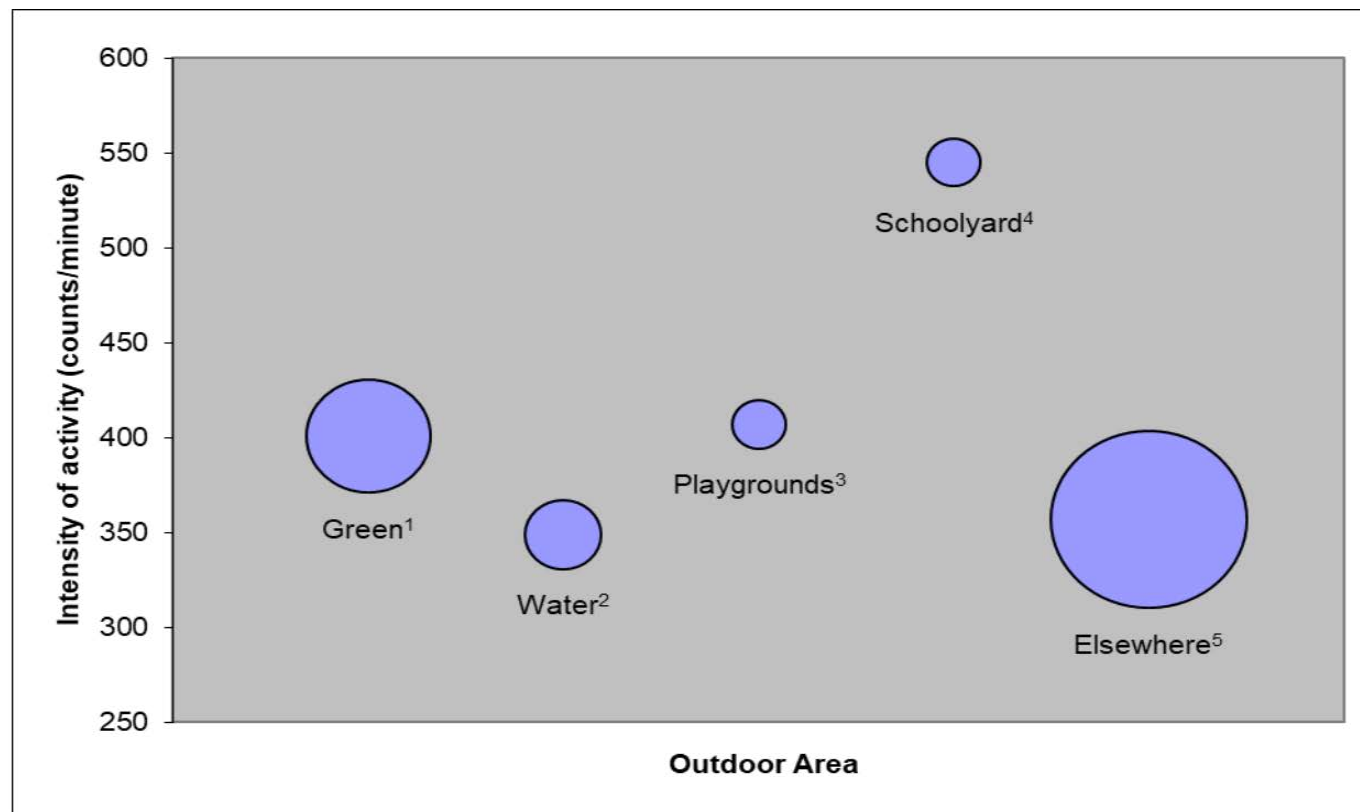
De kwantiteit van speelvoorzieningen blijkt minder van invloed op het speelgedrag van kinderen dan de kwaliteit. Belangrijke factoren voor het waarborgen van de kwaliteit en het succes van speelfaciliteiten zijn:

Kwaliteit verlagend	Kwaliteit verhogend
Verwaarloosd groen	Toezicht en/of begeleiding
Slechte straat hygiëne	Schoon, heel en veilig
Speelrestricties	Combinatie van sporten, spelen en ontmoeten
Ontoegankelijke schoolpleinen	Toegankelijkheid
Ontoegankelijke binnentuinen	Bereikbaarheid binnen 100 tot 800 meter van huis zonder grote barrières
	Georganiseerde activiteiten

Outdoor fitnesslocaties, oorspronkelijk bedoeld voor ouderen, worden in de praktijk vooral gebruikt door kinderen en sportieve volwassenen. Daarom zijn naast de bovenstaande algemene succesfactoren ook specifiek op ouderen gerichte aanvullingen nodig zoals promotie van de fitnessvoorzieningen, begeleiding voor de beginnende sporter en toiletten.

Uit onderzoek naar het gebruik van de formele speelruimtes tegenover het gebruik van de informele speelruimte blijkt dat er het meeste wordt gespeeld buitenom de voorbestemde groen- en speelgebieden (figuur 4). Wat het belang van een verkeersveilige wijk nog groter maakt.

2 Tiessen-Raaphorst, A. (2015). Rapportage Sport 2014. Raterink, S. (2016). Sportaccommodaties en sportdeelname in beeld.

Figuur 4: intensiteit van activiteit in diverse buitenruimten³

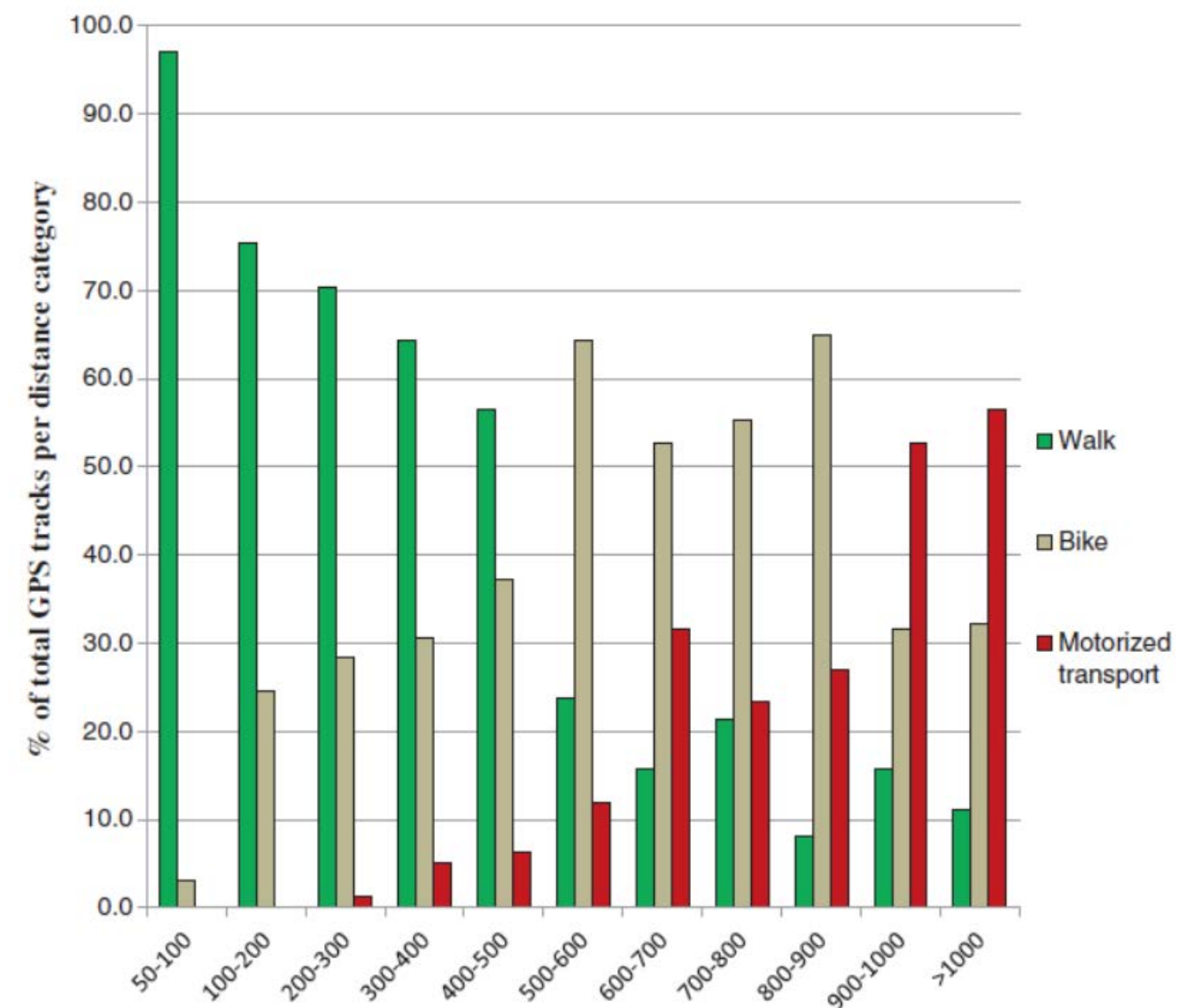
Uit onderzoek naar keuze in looproutes van ouderen blijkt dat niet altijd voor de kortste route wordt gekozen. Als er een trap, helling, tunnel, wortelopdruk, slechte straatverlichting of een bouwterrein is, wordt de route vermeden. Ouderen blijken om te lopen voor een route langs goed onderhouden groen, winkels, rustplekken of een route met veiliger en rustiger verkeer.

Het toepassen van schoolzones blijkt alleen effect te hebben als er wordt ingezet op zowel de *hardware*, *software* als de *orgware*. Waar scholen alleen hadden geïnvesteerd in het veranderen van de fysieke omgeving bleek de verkeersveiligheid achteraf weinig veranderd. Bij scholen die de fysieke omgeving hadden aangepakt, maar ook hadden ingezet op verkeerslessen en verkeersouders was er pas effect te zien.

³ De Vries et al., 2010

⁴ Dessing, D., de Vries, S. I., Graham, J. M., & Pierik, F. H. (2014). Active transport between home and school assessed with GPS: a cross-sectional study among Dutch elementary school children. BMC Public Health, 14(1). <https://doi.org/10.1186/1471-2458-14-227>

De invloed van de omgeving op beweeggedrag is niet oneindig (figuur 5). Per 100 meter verschilt het keuzegedrag in vervoer van- en naar school. Bovendien, alleen bij kinderen die relatief dichtbij school wonen is het effect dat ze slechts drie kwartier langer op het schoolplein blijven na het einde van de schooldag. De invloed van de omgeving kan dus beperkt zijn.

Figuur 5: Afstand van woning naar school, per 100 meter tegenover keuze van vervoer⁴

Beschouwing

Het tweede deel van deze expertmeeting geeft ruimte voor vragen over de lezing en staat in het teken van een reflectie van de gemeente Den Haag: waar liggen de kansen voor de ontwikkelingen in het CID? Vanwege het vloeiende verloop van dit onderdeel zijn de hoofdzaken samengevat.

Vragen beantwoord

Een richtlijn voor de afstand van basisscholen tot woningen om beweging te stimuleren is 400 tot 500 meter. Bij een afstand groter dan 400 meter neemt het lopen en fietsen naar school bij basisscholieren af. Bij middelbare scholen geldt hiervoor een afstand tot 1 kilometer.

De studies waarin het effect van de omgeving op bewegen is onderzocht, zijn gecorrigeerd op sociaaleconomische status, hoewel de meeste onderzoeken vooral gericht zijn op aandachtswijken.

Het buiten bewegen en urban sports zijn in opkomst, maar leg de focus niet op hotspots en bestemmingen maar denk in routes. Er wordt niet gepleit voor het verwijderen van alle formele sport- en speelpleinen, maar kwalitatieve routes blijken wel belangrijker. Voorbeelden zijn aantrekkelijke wandel- en fietspaden, brede trottoirs of stadswandelingen met QR-codes.

Uit onderzoek naar wandelgedrag blijkt dat door relatief eenvoudige maatregelen zoals het plaatsen van ondergrondse containers en het vervangen van gele straatverlichting door wit licht, routes voor ouderen al veiliger voelen.

Het Lectoraat Gezonde Leefstijl in een Stimulerende Omgeving houdt zich meer bezig met de fysieke gezondheid, maar kennis over het verband tussen de omgeving en mentale gezondheid is er wel degelijk. Binnen de Haagse Hogeschool is er een aantal groenexperts waarmee wordt samengewerkt die zich daarin verdiepen. Zij kijken bijvoorbeeld naar groene zorginstellingen.

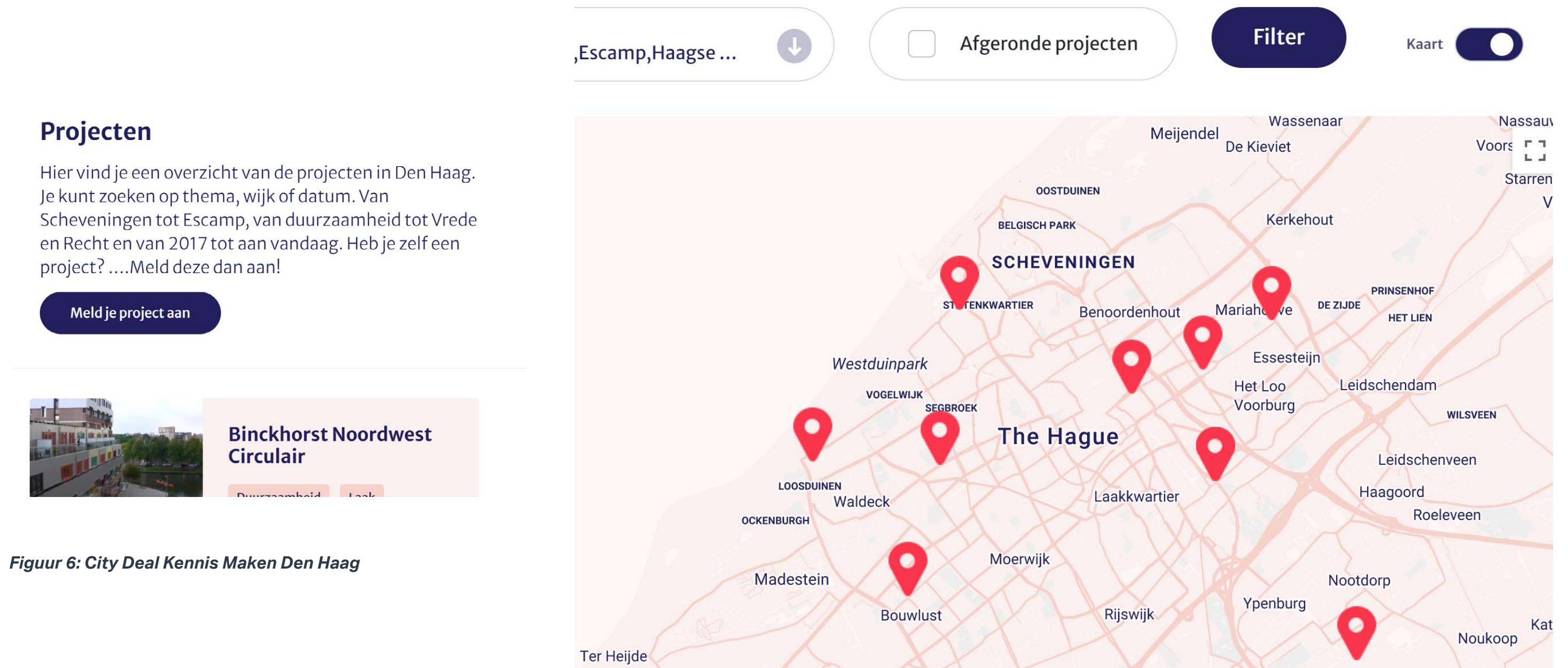
Reflectie gemeente Den Haag

Soms lijkt de afstand tussen nieuwe wetenschappelijke inzichten en het formele ambtelijke milieu groot. Toegankelijke informatie is ook voor De Haagse Hogeschool een opgave. Open source speelt in de wetenschap hierin een primaire rol. Maar evengoed is het met elkaar aan tafel (blijven) gaan om te weten wat er vanuit verschillende perspectieven speelt.

Om te voorkomen dat in de planvorming het wonen, werken en beheren na de bouw- en veranderopgave achterwege blijft, wordt er een gebiedsprogramma opgezet waarin vanuit alle dimensies van de gemeente wordt samengewerkt. Hierdoor leer je elkaars taal beter spreken en daarbij komen tegenstrijdigheden of win-winsituaties eerder boven tafel. Bijvoorbeeld afwegingen tussen een korte afstand van woningen en scholen tegenover kosten efficiënte onderwijscomplexen, of een symbiose van een brede stoep die zowel speelruimte biedt als ondergrondse kabelberging.

Om als gemeente het gebruik van de fysieke buitenruimte te stimuleren met activiteiten, fysiotherapeuten en sportcoaches, is ook samenwerking met maatschappelijke partners waardevol. Het Haags Sportakkoord, een organisatie die jongeren helpt met een strafblad en woningcorporaties spelen hierin al een rol.

Andere stadsdelen blijken ook behoeften te hebben aan de verworven kennis binnen de CID-opgave. De City Deal Kennis Maken Den Haag⁵ is een voorbeeld van een website waarbij Haagse projecten per stadsdeel publiek toegankelijk worden weergegeven op een kaart. Mogelijk is er ook behoefte aan het vergelijkbaar, maar nog niet publiek, delen van projecten die nog in ontwikkeling zijn. Een website alleen zal niet voldoende zijn, maar het is een aanknopingspunt voor verbinding. Er kan intern een beroep worden gedaan op een informatiespecialist om mee te denken over de toegankelijkheid van deze informatie.

Figuur 6: City Deal Kennis Maken Den Haag

5 <https://www.kennismakendenhaag.nl/projecten>

Bijlage I: winstgevendheid van vergroening van de leefomgeving

Groen Loont!

1. Vergroening van de leefomgeving: jaarlijkse besparing op directe zorgkosten van meer dan 100 miljoen euro door 15% afname van overgewicht en obesitas.
2. 10% afname van het totale gebruik van antidepressiva door vergroening, levert een jaarlijkse besparing op van 8,6 miljoen euro.
3. 10% afname van het gebruik van ADHD-medicijnen door vergroening, levert een jaarlijkse besparing op van ruim 2 miljoen euro.
4. 1,4 miljard euro besparing op zorgkosten door vergroening leefomgeving.
5. Vergroening ziekenhuizen: jaarlijkse besparing van ziektekosten van 486 miljoen tot 780 miljoen euro (exclusief medicijngebruik).
6. Vergroening kantoor: groei productie medewerkers 3,5%.
7. Toename areaal volkstuinten met 390 hectare: jaarlijkse opbrengst 13,7 miljoen euro.
8. Toename areaal groen in de stad met 10%: toegevoegde waarde op onroerende goed 17,5 miljard euro.
9. Daling aantal woninginbraken met 3% door vergroening levert een jaarlijkse besparing op van 12,6 miljoen euro.
10. 10% toename van bomen in de stad: jaarlijkse winst 2,8 miljoen euro.
11. Drie jaar lang alleen maar groene daken aanleggen: besparing op energiekosten 31,1 miljoen euro per jaar.
12. Aanleg bomensingels langs 50.000 woningen: besparing op energiekosten 4,4 miljoen euro per jaar.
13. Verkoeling 50.000 kantoren door aanleg groen: besparing op energiekosten 25 miljoen euro per jaar.

14. Omzet 10% van het tuinenoppervlak van steen naar groen: 9 miljoen euro besparing per jaar aan afvoer- en zuiveringskosten van het regenwater.

15. Drie jaar lang alleen maar groene daken aanleggen (60 miljoen m²): besparing 6,5 miljoen tot 9 miljoen euro per jaar op de afvoer en zuivering van regenwater.

16. Terugbrengen 7,5 km aan grachten in steden: een eenmalige meerwaarde op onroerende goed van ruim 130 miljoen euro.

17. 100 nieuwe horecabedrijven als gevolg van vergroening leveren een extra omzet op van 428 miljoen euro.

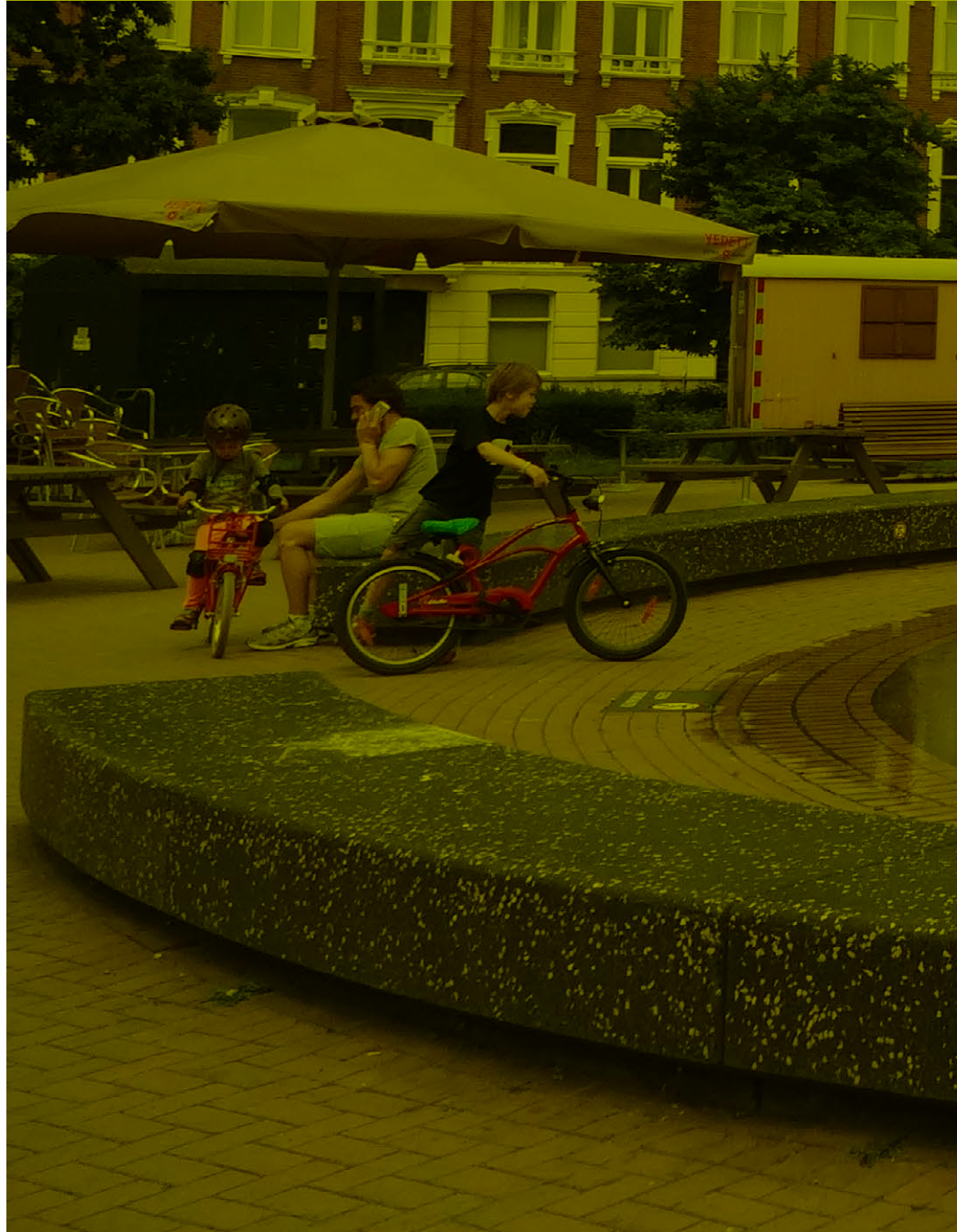
18. Jaarlijkse omzet dagtochten in de groene ruimte: 30 miljard euro.

Bade, T., Smid, G., & Tonneijck, F. (2011). Groen Loont!

EXPERTMEETING: **Stedelijke vernieuwing & ongelijkheid**

2 MAART 2021

[Lees verder](#)

Expertmeeting Stedelijke vernieuwing & ongelijkheid

Lezing door Reinout Kleinhans

Deze derde expertmeeting is ingeleid door Reinout Kleinhans, stadsgeograaf en universitair hoofddocent Stedelijke Vernieuwing bij de TU Delft. Wederom aanwezig zijn afgevaardigden van de gemeente Den Haag, docenten en onderzoekers van verschillende onderwijsinstellingen (TUD, HHS, Universiteit Leiden en InHolland) en genodigden uit de private sector.

Geen onderdeel van de bijeenkomst maar wel aanvullend in dit verslag is een bijdrage van Sophie van Opstal, student aan de Erasmus Universiteit Rotterdam, opleiding Urban Governance. Zij richt haar afstudeeronderzoek op de ontwikkelingen in het CID en daarvoor raadpleegde zij de gemeente Amsterdam over hun ervaringen met referentienormen voor maatschappelijke voorzieningen. Door de referentienormen wordt er vanaf het begin van een gebiedsontwikkeling samengewerkt met het sociaal domein. Referentienormen zijn daarmee waardevol voor een betere binding tussen het sociale en het fysieke domein. Mede geïnspireerd door deze ontwikkeling in Amsterdam en Utrecht heeft de gemeente Den Haag ook referentienormen voor maatschappelijke voorzieningen (inclusief groen en spelen) opgesteld. Meer informatie over Haagse referentienormen maatschappelijke voorzieningen in de gemeente Den Haag zijn [hier](#) te vinden.

Lezing Stedelijke Vernieuwing, het CID en Ongelijkheid

Opvallend aan de laatste versie van de structuurvisie voor het CID¹ is de brede doelgroep en de ambitie voor een “economisch topmilieu”. De verwachting is dan ook dat het gebied waarvan heel Den Haag de vruchten plukt, zoals beschreven in de visie, daarop is ingericht. Deze combinatie van economisch topmilieu en profijt voor iedereen is niet vanzelfsprekend. De nadruk op “topmilieu” impliceert namelijk ook exclusiviteit die er waarschijnlijk toe leidt dat alleen bepaalde groepen profiteren. Zoals het bijdragen aan de vermindering van de sociaalruimtelijke ongelijkheid in Den Haag, één van de grote kwesties waar de gemeente voor staat. Deze lezing gaat in op een aantal voorbeelden om naar een meer inclusieve en duurzamere gebiedsontwikkeling te gaan. Hierbij komt aan bod:

- Een scherper idee van de doelgroep en hun wooncarrière
- Een beter inzicht in de determinanten van de ongelijkheid in Den Haag
- De voorwaarden voor ontmoetingsplaatsen en talentontwikkeling binnen deze gebiedsontwikkeling

Doelgroep en levensloop

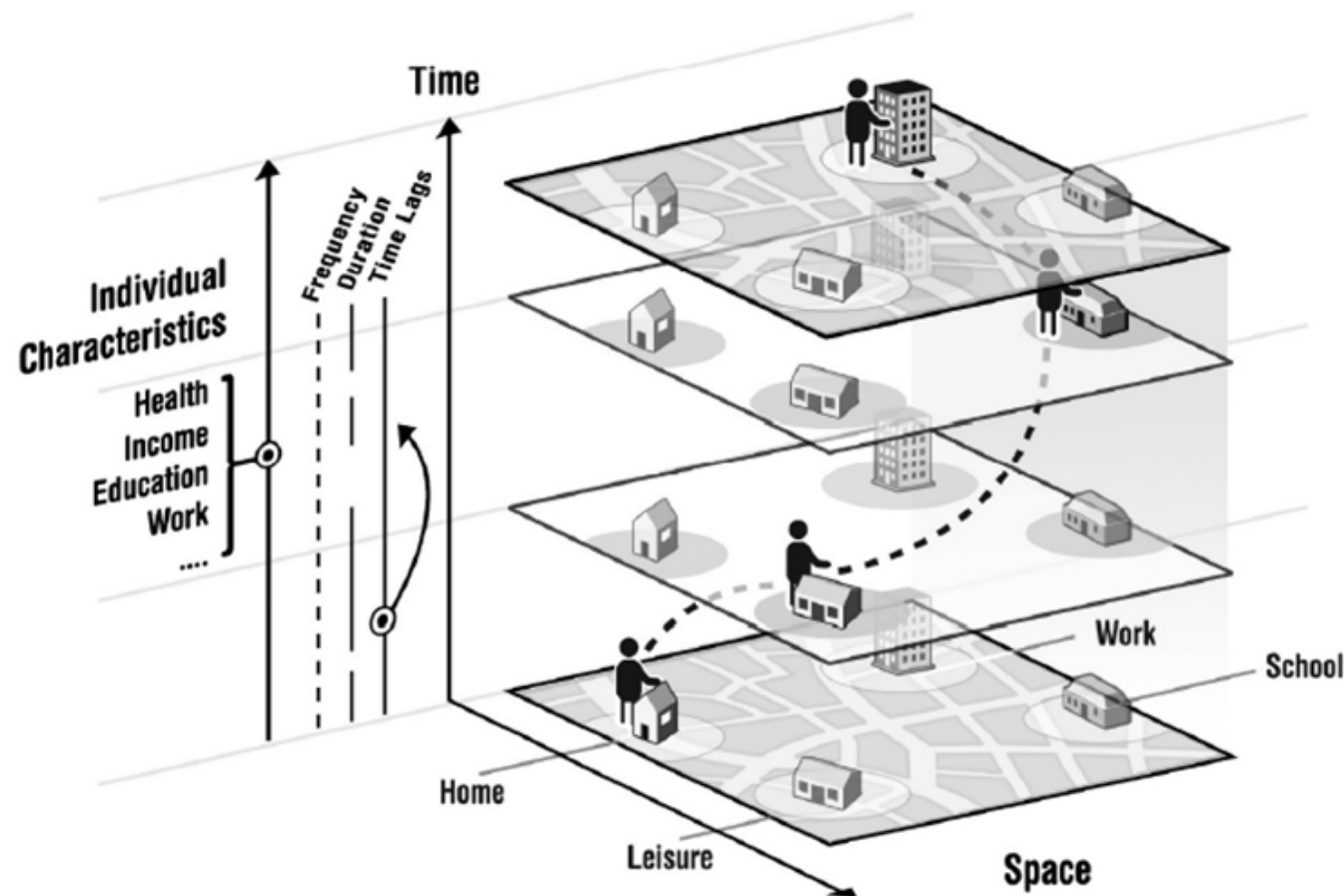
De structuurvisie benadrukt de typologieën en hardware in het CID, maar merkt vooralsnog weinig op over de levensloop van de bewoners en wie zij zijn. Zo komt het woord “kind” in de hele structuurvisie slechts één keer voor in het woord “kinderwagen”. Om de rol te kunnen bepalen van het CID in het centrumgebied van Den Haag is het essentieel om een richting te kiezen voor welke levenslopen er worden gefaciliteerd. Daarbij moet er worden bepaald of het verblijfsperspectief van de toekomstige bewoners van tijdelijke- of vooral van vaste aard is.

Deze kwestie belicht de relatie van het CID met de omliggende gebieden gebouwd op veen. De vraag is of die bewoners het zich kunnen permitteren om op enig moment in hun wooncarrière te verhuizen naar delen van het ontwikkelde CID. Een andere vraag is het verblijfsperspectief: wie gaan er wonen en wat draagt dat bij aan het sociale weefsel van de stad? Met andere woorden, wat is de maatschappelijk waarde van de impact van de beoogde doelgroepen (naast de economische waarde die tot uiting wordt gebracht in de term ‘economisch topmilieu’)?

Een voorbeeld is de Van Der Pekbuurt in Amsterdam, een vooroorlogse woonwijk waar de leefbaarheid onder druk staat en waar vlakbij grootschalige gebiedsontwikkelingen plaatsvinden die mikken op hogere segmenten van de woningvoorraad. Oorspronkelijk is de insteek geweest van de Gemeente Amsterdam dat de ontwikkeling moest bijdragen aan de verbetering van de Van Der Pekbuurt. Maar het is onduidelijk of er tussen de grote vernieuwing en de aanliggende wijk verbinding is en wat de gevolgen zijn voor de wijk. Door de ontwikkelingen vindt er eerder een verkapte vorm van gentrificatie plaats, onder andere omdat het voorzieningenaanbod snel van karakter verandert en daardoor minder aansluit bij de behoeften van de oorspronkelijke bewoners.

¹ Cieraad, F. D., Terpstra, Ms. M. A., Witteveen+Bos, & Gemeenschappelijke Projectgroep. (2020). Structuurvisie CID Den Haag.

Het concept levensloop impliceert de combinatie van iemands dagelijkse activiteiten in verschillende sociale en ruimtelijke settings in het leven en is onderstaand grafisch uitgedrukt (afbeelding 1). Kinderen groeien op in een bepaalde buurt, wonen bij hun ouders, spelen in de omgeving, gaan naar school en naar een sportclub. Door de tijd heen doorlopen mensen verschillende settings vaak gekoppeld aan verschillende buurten, en die buurten hebben een rol in de ontwikkeling van deze ruimtelijke settings. De levensloop benadrukt deze ruimtelijke bestemmingen en de onderlinge relaties daartussen meer dan alleen de wooncarrière.

Afbeelding 1: Grafische weergaven van een levensloop, iemands dagelijkse activiteiten in verschillende settings²

² De Vuijst, E., van Ham, M., & Kleinhans, R. (2016). A Life Course Approach to Understanding Neighbourhood Effects. IZA Discussion Papers, No. 10276, Institute for the Study of Labour (IZA), Bonn

Determinanten sociale ongelijkheid

Den Haag is een van de meest gesegregeerde steden van Nederland. Maar ook internationaal speelt het vraagstuk rondom segregatie in steden een rol. Dit beïnvloedt onder meer de gelijke toegang tot onderwijs, sport, gezondheid en recreatie. De grondslag van deze ongelijkheid zit voornamelijk in:

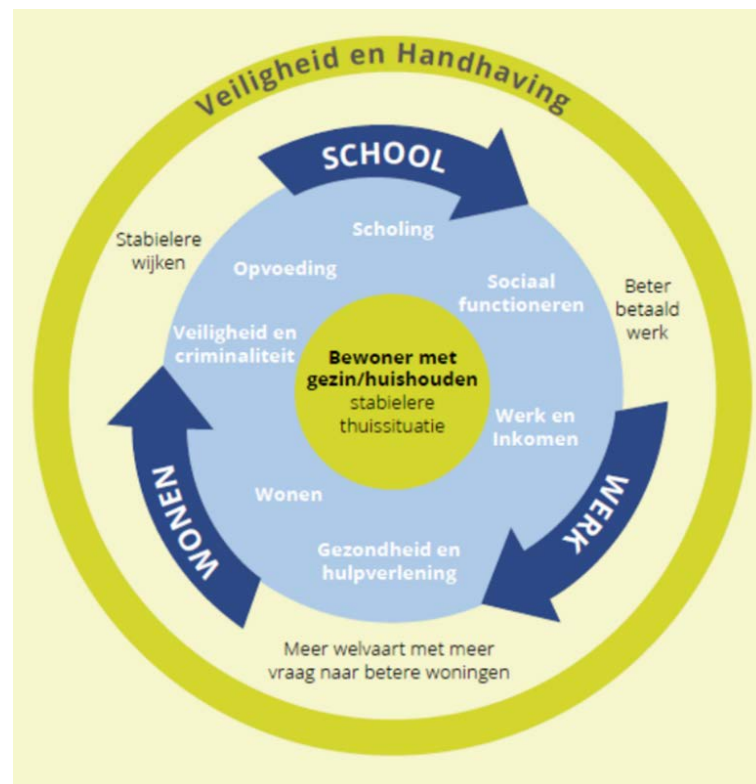
- Het sorteren van woningtypologieën op inkomensgroepen
- De kwaliteit van leefbaarheid en voorzieningen
- Talentontwikkeling door primair- en voortgezet onderwijs, stageplekken, leerwerktrajecten of instroom in banen. Met name voor groepen die ondersteuning in hun talentontwikkeling nodig hebben.

De structuurvisie laat voor het CID een sterke focus op het HBO en WO zien, maar het lager onderwijs wordt enigszins onderbelicht. Om als bewoner vooruit te komen in het leven is er een afhankelijkheid van een wisselwerking tussen wonen, onderwijs en werk. Daarnaast is er tussen ouders en kinderen sprake van een intergenerationele overdracht van welvaart of achterstanden. Als je op een achterstandspositie begint dat is het moeilijk om daar later uit te komen.

Als een kind opgroeit in een arme buurt met veel achterstand dan is de kans relatief groot dat het kind naar een school zal gaan met andere kinderen die ook met deze achterstanden te maken hebben. Daarbovenop is het onzeker of de school voldoende (geëquiperde) mankracht heeft om alle kinderen met problemen die van invloed zijn op de leerprestaties, de juiste ondersteuning te geven, met alle consequenties van dien voor de mogelijke vervolgopleiding. De vooropleiding is van invloed op waar iemand gaat werken en op zijn of haar inkomen.

De filosofie achter het Nationaal Programma Rotterdam Zuid (NPRZ) gaat uit van een stabielere thuissituatie voor een bewoner met gezin of huishouden (afbeelding 2). Via beter onderwijs en daardoor een betere baan leidt dat uiteindelijk tot betere kansen op de woningmarkt, bij voorkeur binnen het plangebied van Rotterdam-Zuid zelf. Anders bestaat het risico dat de positieve effecten 'weglekken' uit het gebied door dat sociaal gestegen bewoners hun wooncarrière elders voortzetten.

Het NPRZ kan niet direct worden vergeleken met het CID. Het CID lijkt op dit sterk in te zetten op wonen en werk. Maar voor de geambieerde 25.000 arbeidsplaatsen gelden wel de vragen: voor wie zijn die arbeidsplaatsen precies, wie heeft daar wat aan en wat heeft de stad daaraan?

Afbeelding 2: De positieve spiraal door beter onderwijs, een betere baan en betere kansen op de woningmarkt³

³ Cornelisse, E., Fraai, K., Harkhoe, S., Kroos, A., Lubbers, B., Pastors, M., Smits, E., & van der Wees, L. (2019). Nationaal Pro-gramma Rotterdam Zuid, Uitvoeringsplan 2019-2022.

Belang van ontmoeting

De structuurvisie gaat uitgebreid in op ontmoetingsplekken in de openbare ruimte en voorzieningen. Dit ontmoeten kan volgens Kleinhans vanuit verschillende perspectieven worden benaderd:

- Economisch: zakendoen, kennis uitwisselen en ondernemen
- Cultureel: inspiratie, kruisbestuiving, creatie, ambacht
- Sociaal: (er)kennen, delen, steunen, ontspannen

De optelsom van de overige doelstellingen van het CID verduidelijkt dat de ruimte voor deze ontmoetingsplekken onder druk staat. Als deze zo essentieel zijn zoals de structuurvisie daarop wijst, dan is de huidige situatie daar vooralsnog niet gunstig voor.

Om ongeplande ontmoetingen te faciliteren kun je dagelijkse routines integreren in de verschillende settings. Settings zijn de plekken waar mensen elkaar ontmoeten zoals op school, in de speeltuin, op het werk of sportclubs etc. Dan kun je geplande- en ongeplande spontane ontmoetingen van elkaar onderscheiden. Een ontmoetingsruimte bij bijvoorbeeld een school, bibliotheek of winkel nodigt bezoekers uit om daar te ontmoeten omdat ze daar toch al moesten zijn. Het is onderdeel van hun routine. Dan gaat het over open, multifunctionele, alledaagse, levensloopbestendig en flexibele settings. Het moet zich kunnen aanpassen en kunnen meegroeien met het gebied eromheen.

Als een mix aan doelgroepen worden gehuisvest in het CID is er een grotere diversiteit nodig aan voorzieningen. Er is veel onderzoek gedaan naar het schaalniveau waarop bepaalde doelgroepen kunnen worden gecombineerd in één woonmilieu of niet. Een mix op een te kleine schaal geeft een grote kans op schuring die tot conflicten kunnen leiden. De samenstelling kan grofmazig zijn op het niveau van doelgroep per gebouw of straat, maar niet binnen een gebouw.

Vragen beantwoord

Zorglocaties faciliteren feitelijk ook ontmoetingsplekken tussen bewoners, vrijwilligers en/of buurtgenoten. Deze zijn alleen niet specifiek meegenomen in de visie van het CID, kengetallen voor het aantal voorzieningen wel. De locaties voor de nieuwe functies zijn ook onderzocht, zoals in de plinten. De hoogte wordt benut om de openbare ruimte te behouden en fietsen en afval worden inpandig geborgen.

Eén van de planologen van het CID benadrukt dat het CID niet bedoeld is om ongelijkheid tegen te gaan. De opgave van Den Haag Zuidwest legt daar meer de focus op. Het CID is voortgekomen uit de kredietcrisis waar Den Haag slechter uit is gekomen dan andere Nederlandse steden, en heeft dus vooral een economische insteek. Door de extra banen wordt de stad ook in de breedte verder geholpen.

Tegelijkertijd biedt de huidige fase van de structuurvisie een momentum om juist het tegengaan van ongelijkheid mee te nemen in de gebiedsontwikkeling. Potentieel kan er een *eyecatching* gebied worden gerealiseerd waar ook verschillende levenslopen goed kunnen functioneren.

De belangrijkste verschillen tussen Den Haag Zuidwest en het CID zitten in het fysieke karakter. Om woonvolume en nieuwe doelgroepen te kunnen faciliteren moet er per definitie hoogbouw worden gerealiseerd in het CID. Den Haag Zuidwest biedt andere mogelijkheden, maar biedt beperkte carrièremogelijkheden. Om in de twee stadsdelen vergelijkbare doelen te behalen zijn er ingrepen van verschillende aard nodig.

Het CID heeft voor de hele stad betekenis, ook voor lager opgeleiden en mensen uit lagere inkomensgroepen, moet het toegankelijk zijn. Zo is de verbinding tussen het CID en Den Haag Zuidwest redelijk, maar de reistijd is relatief lang. Het ov, snellere fietsverbindingen en een kortere psychologische afstand kunnen dit tegengaan.

Een deel van het CID ligt tegen de Schilderswijk en het Laakkwartier aan. Het zou kansrijk kunnen zijn voor de bewoners uit deze buurten als ze over kunnen stappen van sociale huur naar huur in het CID. Dit kan de doorstroming bevorderen. Stedenbouwkundig moet verbinding worden gerealiseerd waardoor deze doelgroepen zich welkom voelen. Wel moet worden onderzocht of dit daadwerkelijk een latente vraag aanboort: willen deze bewoners uit de Schilderswijk en het Laakkwartier wonen in het CID, of willen ze “een huis met een tuintje”?

Geplande woningbouw zou kansen moeten bieden aan starters uit bijvoorbeeld omliggende gebieden, maar ook ouderen. Het faciliteren van iemands volledige wooncarrière in het CID is misschien onhaalbaar, maar er liggen kansen voor het begin- en het einde van iemands wooncarrière. Daarnaast zijn mensen bereid om compromissen te sluiten. Zo is bijvoorbeeld “een huis met een tuintje” niet mogelijk in het CID, maar hoogbouw met een openbare groene ruimte van zeer hoge kwaliteit wel.

Het CID lijkt een gebied te worden met een hoge dynamiek en met voornamelijk tijdelijke bewoners. Dit zou het ontstaan van sociale samenhang moeilijker maken en zal vluchtigere bindingen teweegbrengen. Tijdelijke bewoners stellen zich vaak anders op naar de buitenwereld en investeren minder in hun woonomgeving. Dit stelt hogere eisen aan beheer om fricties te voorkomen.

Ervaringen met referentienormen maatschappelijke voorzieningen in Amsterdam

Sophie van Opstal 25 maart 2021

Maatschappelijke voorzieningen zijn belangrijke randvoorwaarden voor de kwaliteit van leven in een stad. In 2018 zijn in Amsterdam de referentienormen voor maatschappelijke voorzieningen vastgesteld⁴. Deze referentienormen zijn bedoeld om de samenwerking tussen het sociale en fysieke domein te verbeteren. Volgens Dickie Gunning, directeur verbinding sociaal en fysiek domein, is het erg belangrijk om bij sociaal beleid ook met een ruimtelijke vertaling te komen. Met de referentienormen kan worden uitgerekend hoeveel extra vierkante meters voorzieningen er nodig zijn bij realisatie van nieuwe woningen. Met maatschappelijke voorzieningen gaat het om onderwijs, jeugd, zorg, basisvoorzieningen, kunst & cultuur, groen, spelen en sport. De referentienormen in Amsterdam zijn afhankelijk van drie verschillende woonmilieus: woonmilieu centrum stedelijk, woonmilieu gemengd stedelijk en woonmilieu groenblauw. Op basis van deze milieus wordt bepaald welke voorzieningen hier nodig zijn. Daarnaast wordt ook gekeken hoe dit in al bestaande buurten kan worden aangepast.

⁴ Gemeente Amsterdam, 9 januari 2018. Amsterdamse referentienorm voor maatschappelijke voorzieningen, groen en spelen, onderwijs, jeugd, zorg, basisvoorzieningen, wpi, kunst en cultuur, groen, spelen en sporten in de openbare ruimte, sport.

De referentienormen zorgen ervoor dat het sociaal domein al bij de start van gebiedsontwikkeling aan tafel zit. Wekelijks schuift Dickie Gunning aan bij het managementteam van grond en ontwikkeling met alle projectdirecteuren. Bij elk ruimtelijk besluit moet worden beschreven hoe er wordt omgegaan met de maatschappelijke voorzieningen. De ervaringen nu zijn dat de samenwerking met de projectdirecteuren goed gaat, maar zolang het niet goed wordt overgedragen aan het projectmanagement kunnen de maatschappelijke doelen verloren gaan. Het gaat er om welke opdracht wordt meegegeven. Zolang de focus nog heel erg fysiek georiënteerd is wordt het moeilijk om maatschappelijke voorzieningen daarin op te nemen.

De referentienormen zijn volgens Dickie Gunning niet de eindoplossing maar ze zijn wel een goed instrument om een gezamenlijke taal te vinden voor de samenwerking tussen het sociaal en het fysieke domein.

Verbinding CID & onderwijs

NAAST HET ORGANISEREN VAN EXPERTMEETINGS IS IN HET AFGELOPEN JAAR OOK INGEZET OP HET VERBINDEN VAN HET ONDERWIJS AAN HET CID EN DAN VANUIT HET PRINCIPE VAN DE VERBINDING TUSSEN DE SOCIALE EN FYSIEKE OPGAVEN IN HET CID. DIT HEEFT GERESULTEERD IN EEN AANTAL STUDENT/SCRIPTIEONDERZOEKEN VANUIT DE HHS, TUD, EN DE ERASMUS UNIVERSITEIT ROTTERDAM.

Daarnaast is er een 'Corona Challenge' georganiseerd voor studenten vanuit verschillende kennisinstellingen. Hiervoor is een subsidie aangevraagd bij de City Deal Kennis Maken.

In de Corona Challenge zijn 23 studenten van de Universiteit Leiden, De Haagse Hogeschool en de Erasmus Universiteit Rotterdam in de periode januari - maart 2021 met elkaar aan de slag gegaan met een andere blik op de structuurvisie. De belangrijkste opgave was het aanbrengen van een menselijk perspectief in het CID. Door middel van het creëren van persona zijn de studenten nagegaan hoe mensen zich straks door het CID zullen bewegen. Hoe kan het ontwerp van de buitenruimte zorgen voor zinvolle interacties? De studenten werden hierin begeleid door Hugo Pilate die online ontwerp sessies in MIRO heeft vormgegeven. Voor de studenten was het een hele nieuwe manier van werken; de samenwerking met studenten van verschillende achtergronden, in opdracht van de gemeente en binnen een creatieve online omgeving. Lees [hier](#) een interview met Mateo, student Urban Studies. De resultaten zijn gebundeld in een eigen [website](#).

COLOFON

©2021 De Haage Hogeschool
**Kenniscentrum Governance of
Urban Transitions**
De Haage Hogeschool
Johanna Westerdijkplein 75
2521 EN Den Haag
www.dehaagehogeschool.nl

Auteurs: Katja Rusinovic, Henno
Theisens, Merel van Santvoort
Vormgeving: Jargo Design
Foto credits: Almut Röwekamp, Ingenieurs-
bureau gemeente Den Haag
Email: GUTS@hhs.nl
ISBN: 9789083115245
Juni 2021

Den Haag

DE HAAGSE
HOOGESCHOOL